

8. *Цивільний кодекс* України від 16.01.2003 р. – № 435-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40–44. – Ст. 356.

9. *Закон України* «Про авторське право і суміжні права» від 23.12.1993 р. № 3792-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 13. – Ст. 64.

10. *Закон України* «Про телебачення і радіомовлення» від 21.12.1993 р. № 3759-XII в редакції Закону від 12.01.2006 р. № 3317-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 18. – Ст. 155.

The article deals with the essence of broadcasts from the perspective of information law and intellectual property law. A unified definition of broadcasts and TV programs on the basis of information law and intellectual law methodology integration has been put forward.

В статтє анализується суцність передач и программ организаций вещания с точки зрения информационного права и права интеллектуальной собственности. На основе интеграции методологии информационного права и права интеллектуальной собственности предложены унифицированные дефиниции передач и программ организаций вещания.

ДЖЕРЕЛА ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА УКРАЇНИ: ВИДИ ТА СПІВВІДНОШЕННЯ

Довгерт А. С.,

доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, професор кафедри міжнародного приватного права Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка, головний науковий співробітник НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України

У статті доведено, що закон у сфері приватного права, який беззастережно визнається основним джерелом права, у громадянському суспільстві не здатний «самотужки» справитися з регулюванням цивільних правовідносин. Інші джерела цивільного права (закони природного права, міжнародні договори, звичаї, судова практика тощо) об'єктивно починають зміцнювати свої позиції в Україні. Зростання ролі останніх, у свою чергу, ставить питання про їх співвідношення із законом та між собою.

Ключові слова: джерела цивільного права, закон і звичай, закон і судова практика, співвідношення джерел права.

Доктрина й практика щодо джерел права у цілому та цивільного права зокрема викликають багато складних питань, відповіді на які залежать від розуміння права як такого, конкретної правової системи, певного історичного періоду тощо. Наприклад, «психологічна» теорія права взагалі не визнає «джерел права» і пропонує поняття «нормативні факти», до яких наш славетний співвітчизник Л. Й. Петражицький відносив законне право, звичаєве право, право судової практики, книжкове право, доктринальне право включно з вченнями окремих юристів, право юридичної експертизи, право висловів релігійно-етичних авторитетів, договірне право та право односторонніх обіцянок, програмне та прецедентне право, право юридичних поговірок і прислів'я, загальнонародне право [1, с. 366–434].

Виходячи із вищенаведеного, варто уточнити, що у даній статті йдеться про джерела *сучасного цивільного права України* з акцентом на переважну позицію у цих питаннях доктрини і юридичної практики України. Зокрема, у статті постає питання про те, чому закон у сфері приватного права, який беззастережно визнається основним правовим джерелом, не здатний «самотужки» справитися з регулюванням цивільних правовідносин та чому інші джерела цивільного права (закони природного права, міжнародні договори, звичаї, судова практика тощо) об'єктивно починають зміцнювати свої позиції в Україні. Зростання ролі останніх, у свою чергу, ставить питання про їх співвідношення із законом. Нижче послідовно розглядаються три питання: 1) нормативно-правові акти як основне джерело сучасного цивільного права України; 2) об'єктивне посилення ролі інших джерел цивільного права; 3) співвідношення цивільного законодавства з іншими джерелами цивільного права.

Нормативно-правові акти як основне джерело цивільного права України. При кодифікації цивільного права в західних країнах питання про джерела права, як правило, не ставилися й не вирішувалися через те, що увесь правовий уклад цих країн давав відповіді на такі питання. Проте розробники проекту ЦК України, мотивуючи своє рішення слабкістю правової системи України, наважилися включити ряд положень стосовно джерел цивільного права до кодифікації, зокрема

положення щодо цивільного законодавства, якому, виходячи з контексту Кодексу в цілому, надавалося значення основного джерела.

У ст. 4 ЦК України наводиться не лише вичерпний перелік видів актів цивільного законодавства, а й закріплюються основні їхні правові характеристики. Автори кодифікації мали на увазі при цьому побудову строгої та несуперечливої системи позитивного цивільного права та недопущення декодифікації ЦК (тобто ситуації, коли дія ЦК фактично підмінюється дією інших законів).

Цивільне законодавство – це сукупність актів різної юридичної сили, які розташовані у суворій ієрархічній системі. Чим вищою є юридична сила акта цивільного законодавства, тим вищим є його положення у системі законодавства. На жаль, термін «законодавство» використовується в ЦК у широкому розумінні.

Ієрархічність актів цивільного законодавства дозволяє вирішити питання їх співвідношення: якщо положення акта меншої юридичної сили суперечать положенням акта більшої юридичної сили, то застосуванню підлягає останній. Наприклад, якщо постанова КМУ України суперечить положенням ЦК або іншого закону, застосовуються відповідні положення ЦК або іншого закону (абз. 2 ч. 4 ст. 4 ЦК).

Для розуміння системи законодавства України слід звернути увагу на те, що ЦК є основним актом цивільного законодавства (абз.1 ч. 2 ст. 4). Цим положенням він наділяється тому, що у ньому містяться кодифіковані норми загального характеру і він діє на всьому полі цивільних відносин. Але головним є те, що цивільно-правова кодифікація є втіленням саме природного права. Інші закони (у тому числі й ті, що названі кодексами), які містять приватноправові норми, мають прийматися відповідно до Конституції та ЦК.

З метою послаблення декодифікаційних процесів і деформації основних категорій приватного права абз. 3 ст. 4 ЦК пропонує процедуру ухвалення ВРУ тих законів, які регулюють цивільні відносини інакше, ніж ЦК. Зокрема, у цьому випадку суб'єкт законодавчої ініціативи зобов'язаний одночасно подати проект закону про внесення змін до ЦК. Поданий законопроект розглядається ВРУ одночасно з відповідним проектом закону про внесення змін до ЦК. Таким чином, ЦК за юридичною силою є вищим за інші закони, він займає положення «першого серед рівних». Таке місце ЦК в ієрархічній системі цивільного законодавства є необхідним і з огляду створення гармонійної системи позитивного права та забезпечення однаковості регулювання цивільних відносин на всій території України (ч. 6 ст. 4 ЦК).

Практичне значення особливого положення ЦК у системі актів цивільного законодавства полягає в тому, що у випадку колізії норм будь-якого нормативно-правового акта з нормами ЦК слід керуватися останніми. Тому загальний принцип дії законів, відповідно до якого пізніше прийнятий акт витісняє попередній, а спеціальний – загальний акт, у данному випадку не діє. Можливість відступлення від норм ЦК передбачена безпосередньо в цьому Кодексі.

В ієрархії актів цивільного законодавства натупними після ЦК актами є закони (абз. 2 ч. 2 ст. 4 ЦК). У переважній більшості випадків норми ЦК з метою їх конкретизації відсилають саме до законів. Тим самим закладаються передумови для створення єдиної кодифікованої системи. Слід також підкреслити, що безпосередньо ЦК передбачає прийняття багатьох нових законів.

Норми цивільного права можуть міститися і в актах Президента України (ч. 3 ст. 4 ЦК). Нормотворчість Президента України у сфері цивільних відносин обмежена встановленими Конституцією України випадками. Перш за все, тут слід згадати про укази з економічних питань (що не врегульовані законом), право на видання яких Президент України мав протягом трьох років після набуття чинності Конституції відповідно до п. 4 її Перехідних положень. Серед актів КМУ тільки його постанови можуть належати до актів цивільного законодавства (абз. 1 ч. 4 ст. 4 ЦК). Нормотворчість міністерств й відомств України, а також інших органів влади України обмежена випадками й межами, встановленими Конституцією та законами України. У зв'язку з постійними спробами різних відомств своїми правовими актами викривляти положення законів на користь відомчих інтересів їх цивільно-правову нормотворчість зведено до мінімуму.

В Україні, як й у всьому світі, продовжується тенденція зростання масиву нормативно-правових актів, в тому числі у сфері приватного права. Взагалі, історично вихід закону на перший план серед джерел права став наслідком Французької революції, яка висунула нову філософську і політичну концепцію права: право як спосіб захисту свободи і рівності. Революція фактично знищила звичай і значною мірою обмежила роль судді [2, с. 35].

Незважаючи на велике значення у системі джерел нормативно-правового акта, в Україні залишається багато невирішених проблем як на загальноправовому, так і приватноправовому рівнях. Так, на загальному рівні є проблеми з визначенням поняття «нормативно-правовий акт», його співвідношенням з поняттями «правовий акт» і «нормативний акт», з підставами визнання актів різних органів сучасної української держави нормативно-правовими тощо [3]. У цивілістичній теорії та відповідній практиці виникають питання про співвідношення ЦК та інших законів України,

співвідношення норм ЦК і ГК України, інших кодифікацій [4, с. 336–351], про можливість регулювання цивільних відносин органами місцевого самоврядування тощо [5, с. 50].

За своєю природою законодавство має багато вад, наприклад, неминучість протиріч між приписами різних актів, нечіткість і незрозумілість окремих норм, прогальність, складні правила тлумачення, тривала процедура прийняття і внесення змін тощо. Але такі вади закону є не дуже великим злом порівняно з гіпертрофією його ролі. Людство потрапило у полон «гіпертрофованого» позитивізму, коли закон почали ототожнювати з правом. Більшість народів змогла вийти (через війни, колосальні жертви) із цього полону.

Україна ж ще не до кінця вирвалася з полону такого позитивізму. Не тільки серед пересічних людей, а й у середовищі юристів переважає думка, що закон і є правом. Наприклад, «мрією» кожного сучасного судді є такий закон, у якому все було б записано [6, с. 8]. Але ми є свідками того, що ринкові зміни, відкритість до світу та інші процеси в Україні роблять свою справу. І дуже скоро, бо це не залежить від волі окремих людей, юридична практика і теорія будуть сприймати весь спектр джерел права, у тому числі й тих, які сьогодні вважаються «нетрадиційними». Якщо право не зводити до закону, то природно з'являється місце для інших регуляторів – природного права, звичаїв, судової правотворчості тощо.

Об'єктивне посилення ролі інших джерел цивільного права. Зростання частки інших, крім закону, регуляторів цивільних відносин є об'єктивним процесом, обумовленим як природною нездатністю законів вирішувати всі життєві ситуації, так і становленням і розвитком громадянського суспільства. У ЦК України не тільки згадуються, а й наводяться певні характеристики таких регуляторів, як *закони природного права, міжнародні договори, звичаї, цивільно-правові договори*.

Закони природного права. Закріплений у ст. 8 Конституції України принцип верховенства права означає, що позитивне право, яке створюється людьми, має ґрунтуватися на природному (позадержавному) праві, яке обмежує державну владу і є своєрідним фільтром позитивного права.

Уперше в історії національної кодифікації у ЦК України закріплено важливі принципи побудови та дії позитивного приватного права, а саме: неприпустимість свавільного втручання у сферу особистого життя людини; неприпустимість позбавлення права власності; свобода договору; свобода підприємницької діяльності; судовий захист цивільного права та інтересу; справедливість, добросовісність та розумність (ст. 3 ЦК). Дана стаття ЦК України посідає ключове місце в сучасній приватноправовій системі, включаючи праворозуміння, законотворення, правозастосування тощо.

Закріплення загальних засад цивільного законодавства у ЦК свідчить, перш за все, про підтвердження законодавцем «першоджерела» цивільного права, яким є природне право, що впливає з раціональності й розумності. Воно складається з природних законів, які визначають поведінку людей у суспільстві незалежно від позитивного права.

Перелічені у ст. 3 ЦК принципи за своєю природою є законами (приписами) природного права. Їх природно-правовий характер не втрачається і в разі їх оформлення в позитивному праві. По-перше, зміст цих принципів не може виводитися лише з положень позитивного права. По-друге, обмеження, встановлені людиною щодо дії цих принципів, мають відповідати критеріям природного права, а саме, розумності, суспільній необхідності, пропорційності тощо.

Згадані принципи мають загальнообов'язковий характер, і тому їх дотримання та врахування при законотворенні й розгляді конкретних правових ситуацій є обов'язковою вимогою закону. Практичне значення цього положення полягає, зокрема, у тому, що суд має не лише механічно аналізувати конкретні юридичні документи, а й усвідомлювати принципи та цілі, що лежать в основі їх прийняття.

Роль *міжнародного договору* в регулюванні цивільних відносин в Україні стрімко збільшується не тільки внаслідок здобуття Україною незалежності [7]. Такий стан віддзеркалює процеси глобалізації всіх аспектів життя, процеси правової уніфікації та гармонізації.

Міжнародні договори все частіше містять норми, які регулюють не міжнародні (міждержавні або міжнародні приватні) відносини, а внутрішні цивільно-правові відносини. Такі норми застосовуються як норми власне міжнародних договорів і не потребують будь-якої трансформації у внутрішнє право.

У радянській доктрині права довгий час була поширена теорія «трансформації», відповідно до якої норми міжнародного договору повинні, начебто, трансформуватися у норми внутрішнього права, і тільки у такій якості вони можуть бути застосовані. Ця теорія вела до приниження ролі міжнародних інструментів та до розуміння певної «другосортності» волі держави, що виражена у міжнародному договорі, порівняно з волею держави, втіленої у внутрішньому правовому акті. Теорія трансформації мала своїм корінням певну ворожість до всього іноземного та підозрілість до міжнародного внаслідок поділу світу у ХХ ст. на два табори. В цьому плані не дуже вдалими є формулювання ч. 1 ст. 10 ЦК України, яка повторює (стосовно міжнародних договорів у сфері приватного права) відповідне положення ст. 9 Конституції України: чинний міжнародний договір, який регулює цивільні відносини, згода на обов'язковість якого надана ВРУ (**вислів, між іншим, не найкращий**), є частиною національного законодавства України (**формулювання знаходиться у протиріччі з ч. 2 цієї статті**).

Слід сказати, що і сама стаття 9 Конституції України породжує багато запитань, на які в самій Конституції немає відповіді. Наприклад, як відомо, міжнародні договори можуть бути трьох рівнів – міждержавні, міжурядові та міжвідомчі. Тому багато договорів з цього переліку взагалі не потребують згоди ВРУ. Виникає запитання, чи входять вони до складу національного законодавства України в широкому значенні слова «законодавство»? У Конституції також не зафіксовано правила щодо колізій між положеннями міжнародного договору та актами внутрішнього законодавства.

У новому ЦК України відбулося «поновлення у правах» *звичаю* як самостійного джерела права у приватній сфері, яке вже не потребує, як того вимагала соціалістична теорія права, якогось освячення з боку держави. Звичаєве право у країні було фактично знищено диктатурою пролетаріату, а згодом іншими диктатурами, які крім своїх декретів і законів нічого іншого не визнавали. Досвід ринкової Європи свідчить, що звичай відіграє значну роль у комерційній сфері. Таким чином, в умовах переходу до ринкової організації економіки та розвитку майнового обороту в Україні підвищення значення цього джерела права є закономірним процесом.

У ст. 7 ЦК 2003 р. фіксується загальна настанова про можливість регулювання приватних відносин звичаєм, під яким розуміють усталені правила поведінки (що не встановлені актами цивільного законодавства) у певній сфері приватних відносин незалежно від того, закріплені ці правила у відповідному документі, чи ні. У ч. 1 ст. 7 ЦК згадується і такий різновид цих правил, як звичай ділового обороту – усталене правило поведінки у комерційній сфері. Торгові, портові та інші звичай часом кодифікуються та уніфікуються. Певним прикладом цього можуть слугувати широко застосовувані у внутрішніх цивільних відносинах України міжнародні торговельні звичаї, які кодифіковані МТП [8].

Все більшого визнання набуває думка про віднесення до джерел права *цивільно-правових договорів*, у яких встановлюються обов'язкові правила поведінки для сторін договору. Додатковим поштовхом для поширення такої думки стало формулювання положень ст. 6 ЦК України 2003 р., згідно з якими сторони поймаємованих договорів мають право не тільки врегулювати у договорі свої відносини, які не врегульовані актами цивільного законодавства (ч. 2 ст. 6 ЦК), а й відступити від диспозитивних положень актів цивільного законодавства і врегулювати свої відносини на власний розсуд (абз. 1 ч. 3 ст. 6 ЦК). У такий спосіб сторони договору створюють для себе «своє право».

Судова практика. За доби «гіпертрофованого» позитивізму, який привів людство до фашизму і сталінізму, методично впроваджувалася заборона будь-якої судової правотворчості. Вважалося аксіомою, що судові рішення мають прийматися на підставі попередньо встановлених та доведених до відома населення норм права, тому суддя не може у процесі правозастосування створювати правові норми, позаяк це підриває легітимність судової влади та призводить до суддівського свавілля [9, с. 1]. У демократичних країнах світу така «філософія» вже подолана. Україна – на черзі.

Нині в Україні спостерігається зміна поглядів на судову практику – від повного заперечення у недавньому минулому будь-яких видів судової практики у якості джерела права до поступового визнання окремих її видів. Так, на законодавчому рівні визнано джерелом права судова практика Європейського суду з прав людини. Згідно зі ст. 17 *Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» 2006 р.* суди України при розгляді справ застосовують *Конвенцію про захист прав людини і основних свобод* та практику Суду як джерело права.

Питання про віднесення національної судової практики до джерел права ще залишається відкритим та дискусійним. Попри відсутність її офіційного визнання, судова практика (в тому числі й судовий прецедент) вже давно використовуються в Україні де-факто як джерело права. Дійсно, важко заперечувати фактичну прецедентність рішень Конституційного Суду України, окремих положень Постанов Верховного Суду України, нормативних тлумачень вищих спеціалізованих судів, окремих рішень вищих судових інстанцій.

Доктрина. Хоча багато правових сфер (наприклад, міжнародне приватне право) своєму становленню та розвитку завдячують саме *доктрині*, остання в багатьох країнах, в Україні також, офіційно не відноситься до джерел права. Проте ще за часів існування СРСР судовій і арбітражній практиці були відомі випадки звернення до доктрини для обґрунтування прийнятого рішення. Сьогодні доктрину нерідко вже відносять до допоміжних джерел права.

Співвідношення цивільного законодавства з іншими джерелами цивільного права. Зростання ролі, так би мовити, «нових» для України джерел права зумовлює питання про їх співвідношення із законом (між собою також). Розробники ЦК передбачили (прямо або імпліцитно) відповіді на частину з таких питань. На іншу частину питань чекаємо відповідей від практики та доктрини.

Цивільне законодавство та закони природного права. Закони природного права (справедливість, добросовісність, розумність тощо) виконують в українському приватному праві стосовно позитивного права, договорів, звичаїв тощо інтерпретаційну, доповнюючу та виправну функції. Це означає, що в ієрархії джерел права природні закони стоять вище за всіх інших та у випадку будь-яких протиріч з ними застосовуються закони природного права.

Цивільне законодавство та міжнародні договори. На співвідношення цих джерел, начебто, дає відповідь ч. 2 ст. 10 ЦК: якщо у чинному міжнародному договорі України, укладеному у встановленому законом порядку (сьогодні цей порядок визначається Законом України «Про міжнародні договори України»), містяться інші правила, ніж ті, що встановлені відповідним актом цивільного законодавства, застосовується правило відповідного міжнародного договору України.

Виходячи з того, що міжнародні договори можуть бути трьох рівнів – міждержавні, міжурядові та міжвідомчі, а багато з цих договорів не потребують згоди ВРУ, встановлене правило, на нашу думку, слід розуміти так. Якщо чинним міжвідомчим міжнародним договором України встановлені інші правила, ніж ті, що передбачені в нормативно-правовому акті міністерства чи відомства, яке уклало цей договір, то застосовується правило міжнародного договору. Що ж стосується міжурядових міжнародних договорів, то вони мають пріоритет лише перед постановами КМУ або актами цивільного законодавства ще меншої юридичної сили. Нарешті, якщо міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана ВРУ, встановлюються інші правила, ніж ті, що передбачені ЦК та іншими законами, застосовуються правила міжнародного договору.

Таким чином, не всі види міжнародних договорів мають пріоритет щодо ЦК. У певних випадках дія положень ЦК може усуватися лише міжнародними договорами, які вводяться в дію через відповідний закон України (закон про ратифікацію, приєднання або прийняття).

Чи може діяти для України міжнародний договір, положення якого не відповідають Конституції України? Вітчизняна література дає негативну відповідь. Між тим, у багатьох країнах на це питання дається позитивна відповідь. Наприклад, в Нідерландах міжнародний договір, схвалений кваліфікованою більшістю голосів (дві третини) Парламенту, має пріоритет над Конституцією [10, с. 23].

Цивільне законодавство та звичай. У країнах континентальної Європи звичай, як правило, доповнює закон. Проте часто звичай має вищу юридичну силу стосовно закону. Так, у Франції практика допускає застосування торгових звичаїв, які протирічать нормам цивільного права, а в Німеччині звичай, що діє на території всієї країни, відмінняє закон [11, с. 34].

Відповідно до ч. 2 ст. 7 ЦК звичай за своєю юридичною силою поступається як договору, так і нормам цивільного законодавства. Якщо він суперечить названим джерелам права, говориться в ЦК, він не застосовується. На нашу думку, це правило невиправдано категоричне. Воно не враховує те, що звичай стоїть «ближче» до природного права (деякі дослідники навіть вважають звичай проявом природного права), ніж законодавство та відповідний досвід західних країн. Автор цієї думки пропонував відхиляти звичай тільки у випадку конфлікту з *імперативними нормами* законодавства [12, с.17].

Цивільне законодавство та цивільно-правові договори. Основні договори майнового обороту передбачені у цивільному законодавстві. Це так звані поійменовані договори. Їх законодавче регулювання носить переважно диспозитивний характер. Диспозитивні правила мають поповнювальний характер, тому що розраховані на поповнення відсутньої з будь-яких причин волі самих учасників цивільних відносин. Останнім у рамках свободи договору дозволяється вибрати найбільш доцільний варіант поведінки. Ці загальні цивілістичні підходи і стали відправним моментом для формулювання у ст. 6 ЦК положень про те, що сторони поійменованих договорів не тільки мають право врегулювати в договорі свої відносини, які не врегульовані актами цивільного законодавства (ч. 2 ст. 6 ЦК), а й відступити від диспозитивних положень актів цивільного законодавства й врегулювати свої відносини на власний розсуд (абз.1 ч. 3 ст. 6 ЦК).

У громадянському суспільстві свобода договору, як і будь-які інші свободи, не може мати абсолютного характеру. Договір має відповідати імперативним приписам цивільного законодавства, і сторони договору відступити від них не можуть. ЦК встановив презумпцію диспозитивності норми приватного права. Норма визнається імперативною, тільки якщо у відповідних актах цивільного законодавства міститься вказівка на імперативність або останнє впливає зі змісту й суті відносин між сторонами (абз. 2 ч. 3 ст. 6 ЦК).

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. *Петражицький Л. И.* Теория права и государства в связи с теорией нравственности. – Том I // Петражицький Л. Й. Вибрані праці. – У 2-х кн. – К.: Либідь, 2011. – Кн. 2 / Уклад. І. С. Гриценко, В. А. Короткий / За ред. І. С. Гриценка. – 544 с.
2. *Леже Раймон.* Великие правовые системы современности: сравнительно-правовой подход. – М.: Волтерс Клувер, 2009. – 584 с.
3. *Косович В.* До визначення поняття нормативно-правовий акт: практична необхідність і теоретична можливість уточнення // Право України. – 2012. – № 9. – С. 274–280.
4. *Майданик Р. А.* Цивільне право. Загальна частина. – Т. 1. Вступ у цивільне право. – К.: Алерта, 2012. – 472 с.

5. Ромовська З. Українське цивільне право. Загальна частина. Академічний курс: підручник. – К.: Атіка, 2005. – 560 с.
6. Белов В. Выдающийся русский ученый-юрист // Васильковский Е. В. Цивилистическая методология. Учение о толковании и применении гражданских законов. – М., 2002. – С.7–41.
7. Міжнародне приватне право. Міжнародні договори України. – У 2-х томах / Відпов. ред. та упорядники А. Довгерт та В. Крохмаль.– К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2000. – Т. 1. – 992 с. – Т. 2. – 1312 с.
8. Щокіна О. О. Правовий звичай міжнародної торгівлі як джерело міжнародного приватного права. – Харків, 2007. – 221 с.
9. Шевчук С. Судова правотворчість: світовий досвід і перспективи в Україні. – К., 2007. – 607 с.
10. Правовая система Нидерландов. – М., 1998. – 432 с.
11. Гражданское и торговое право зарубежных государств: учебник / Отв. ред. Е. В. Васильев, А. С. Комаров. – 4-е изд. – В 2-х т. – Т. I – М., 2004. – 560 с.
12. Коментарій к Гражданскому кодексу Украины. – Том II / Под ред. разработчиков проекта ЦК. – Х.: ООО «Одиссей», 2005. – 1040 с.

The article says that only private law legislation recognized everywhere as the main source of law could not regulate all private-law relations in civil society. The other types of sources of law, namely, principles of natural law, international treaties, customs, court practice etc. are making way through in Ukraine. The growth role of these types of sources of law puts the question of their correlation with the legislation and between themselves.

В статтє показано, что закон в области частного права, безоговорочно признаваемый основным источником права, в гражданском обществе не может быть единственным регулятором гражданских правоотношений. Иные источники гражданского права (законы природного права, международные договоры, обычаи, судебная практика и др.) закономерно начинают пробивать себе дорогу в Украине. В свою очередь, возрастание роли таких источников права ставит вопрос об их соотношении с законом и между собою.

ПРАВО ВЛАСНОСТІ НА ПРИРОДНІ РЕСУРСИ: ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ ОКРЕМИХ ПРАВОМОЧНОСТЕЙ

Лапечук П. І.,

кандидат сільськогосподарських наук, доцент, провідний науковий співробітник відділу проблем приватного права НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України

Попович Т. Г.,

науковий співробітник відділу проблем приватного права НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України

Бесарабчик В. О.,

молодший науковий співробітник відділу проблем приватного права НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України

У статті аналізуються правомочності власника земельної ділянки на здійснення використання водних ресурсів, що знаходяться у межах цієї земельної ділянки, отримання їх у власність чи користування з метою забезпечення власних господарських потреб та потреб у питній воді та водопостачанні.

Ключові слова: право власності, правомочності власника, право власності на природні ресурси, правомочності власника земельної ділянки, видобування підземних водних ресурсів, право приватної власності на водні ресурси, дозвіл на спеціальне використання водних ресурсів, артезіанська свердловина.

Інститут права власності детально досліджується в юридичній науці і є традиційним для будь-якої правової системи. Об'єктами права власності виступають різні об'єкти матеріального світу. Не є винятком і природа (природні об'єкти). Право власності на природні ресурси можна розглядати і як правовий інститут, і як сукупність правомочностей власника. Сукупність правових норм екологічного права, що регулюють відносини власності на природні ресурси, утворюють правовий інститут. Зміст права власності на природні ресурси визначає сукупність правомочностей власника. Існує класична тріада правомочностей (володіння, користування, розпорядження), закріплена у ст. 317 Цивільного